

ПРОБЛЕМИ ЕТИМОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА ОНОМАСТИКИ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

*Вакуленко Т. П.
Київський національний лінгвістичний університет*

ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ДРІБНИХ АДМІНІСТРАТИВНИХ ОСІБ УКРАЇНСЬКОЇ ТА РОСІЙСЬКОЇ МОВ ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ ФОРМУВАННЯ ЦИХ НАЦІЙ

У термінологічному складі української та російської мов початкового періоду формування цих націй відбиваються суспільні, історичні зміни життя народу, і термінологія на позначення дрібних діловодів віддзеркалює характер цих змін. Таким чином, зв'язок іманентних мовних процесів та екстралінгвальних чинників є взаємозумовленим.

Ключові слова: термін, значення, походження.

Термінологічна адміністративна лексика початкового періоду формування української та російської націй тісно пов'язана з історичним життям українського і російського народів, які походять з одного джерела – східнослов'янської (давньоруської) епохи – періоду Київської Русі XI – XIII ст. Але Київська Русь була дуже послаблена внаслідок феодального роздроблення і татаро-монгольської навали. Протягом XIII-XIV ст. західні руські землі та значна частина південно-західних територій були поневолені литовськими завойовниками і шляхетською Польщею, Закарпатську Русь загарбали угорські феодалі, а Буковину – молдавські бояри. Після Люблінської унії між Польщею і Литвою (1569 р.) Польща захопила Волинь, Брацлавщину й Київщину з частиною Лівобережжя.

Перебуваючи під владою Литви і Польщі, український народ зазнавав соціального і культурно-національного гноблення, релігійних утисків. У результаті Національно-визвольної війни проти шляхетської Польщі та возз'єднання Лівобережної України з Росією посилюється вплив російської мови та культури на територію Східної України. У Західній Україні засобом літературного спілкування стає польська й латинська, у Закарпатті – латинська і угорська мови [12, с. 147].

Російська народність формувалась у період, коли внаслідок татаро-монгольської навали значна частина їх земель і князівств знаходились під владою татаро-монголів. У країні встановилось татаро-монгольське іго. Російський народ піднявся на рішучу боротьбу проти татаро-монголів і в XV ст. звільнився від політичної та економічної залежності.

Отже, формування і розвиток мов староукраїнської і староруської народностей проходило в умовах боротьби за незалежність на території різних держав. Але і за цих умов не переривається зв'язок двох споріднених мов, що також простежується і в термінах, які позначають дрібних адміністративних діловодів. До таких термінів відносились *диякъ/дякъ, дьячекъ/дячок, подьячий/піддячий, секретар/секретар*.

Дьякъ(диякъ). У пам'ятках писемності епохи Київської Русі ці варіанти укладачі "Словника давньоруської мови" за ред. Р. І. Аванесова подають з трьома значеннями: 1) *дьякъ(диякъ)* як синонім слова *дьяконъ*, що позначало помічника священика у відправі церковної служби; 2) синонім слова *дьячок*-церковний служитель, що не мав ступеня священства; 3) посадова особа у давній Русі – писар документів, написаних на південно-західній (українській) території або на території московської держави. Перші документи укладачі словника наводять з позначкою "ю.-р.", тобто південно-руські, а грамоти з позначкою "моск." – московські. Наводимо приклади зі словами *дьякъ(диякъ)* з цих грамот: а) – південно-західні пам'ятки: *а писалъ грамоту писаръ пана старостынъ дьякъ из болестрашичь именем дьячкович* (гр, 1359 р.); *А се сусѣде околнии Онискмъ а се дѣтци Степанъ Мелехови(ч), Мелентии Куцѣви(ч), Семень Панахиди(ч) Иван Кузьмич* (там само, 1370 р.); б) - московські грамоти: *А грамоту писалъ дьякъ князя великого Кострома* (гр. біля 1339 р.); *а что моихъ кознач/еи/ или посельск/ихъ/ и тиуновъ и дьяковъ хто что отъ мене вд./сну мое/му кня/з/ Василью ни моєи княгинин и моимъ дтемъ не надоб/ны/-(гр. 1378 р.)*

Лексема *дьякъ (диякъ)* за своїм походженням є не слов'янською, а ввійшла в східнослов'янську (давньоруську) мову, як вважає більшість слов'янських етимологів, через церковнослов'янську мову з середньогрецької мови [21, I, с. 560; 22, I, с. 198; 7, II, с. 153]. Вона пройшла довгий шлях свого семантичного розвитку. Спочатку в східнослов'янській (давньоруській) мові позначала головним чином особу, тісно пов'язану з християнською релігією, церквою, яка знала, крім рідної, можливо, грецьку й старослов'янську, а тому використовувалася у світському житті.

У період формування та розвитку мов східнослов'янської народностей (української, російської, білоруської) дяки як освічені люди виконували такі суспільні функції: укладали будь-які письмові документи, брали участь у судовому процесі або навчали дітей грамоті. Як свідчать приклади із пам'яток східних слов'ян XVI ст., дяки на суді читають грамоти, роблять на документах приписи, ставлять печатки, складають документи: *Отпись [писал] николской дьяк патрикеец Петров* (АСР II, № 534, 1574 р.) ; *Купчою*

писал никольской **дияк** Матфейко Васильев сын в Турча съ велета 7086-го генваря в 18 день (там само, № 648, 1578 р.); А на ть послуши; земской **дияк** Никольского погоста Адомской волости Гордий Дементьев, да Осип Офонин, да Иван Тимофеев (там само, № 730, 1580 г.) – говориться в актах Північної Русі, які зберігаються в Соловецькому монастирі.

Це підтверджується й актами, складеними на південно-західній і західній Русі, де формувалися українська й білоруська народності: Я дей сама листовъ чести не вмѣю и **дяка**, который бы его чести мель, не маю (Луцьк, 1563 Арх ЮЗР 8/III, 53); отрошко на томъ выдалъ чотирых светъковъ добрых и годных а четвертого **дяка** которыи тотъ листъ писалъ (КВЗС, 38, 1538 г. – Гіст. слоў. бел. вип. 9, с. 131); за писанье квитовъ их **дьяки** не мають большей брати, только 2 грошы (КПД, 566, 1557 р. – там само).

Слово **дьякъ** як стрижневе у цей час входить до складу ряду термінологічних словосполучень. У російській діловій писемності, починаючи з XVI ст., найбільш поширеним було словосполучення **дьяк царя и великого князя**: Лета 7082-го генваря в 30 день **государевы царевы и великого князя дьяки** Семен Федоров сын Мишурина да Иван Дорофеев сын Собакина взяли в государеву цареву казну Обонежские пятинны Заонежские половины Спаского погоста Выгозерского Соловецкого монастыря вотчины...всех денег 48 рублей 25 алтын и 2 денги. **Дьяк** Иван Собакин (АСР, II, № 528, с. 48-49); Лета 7083-го октября в 7 день **государевы царевы и великого князя дьяки** Ондрей Федоров сын Клобуков да Семен Федоров сын Мишурина взяли в государеву цареву и великого князя казну с Сумские волости... за тамгу оброку... девять рублей и тридцать один алтын четыре денги (там само, № 546, 1574 р.); К сей льготной грамоте **государевы царевы и великого князя дьяки** Посник Дмитриев сын Хворошина да Илья Осеев печати свои приложили (там само, № 623, 1577 р.). Значення “діловод сільської територіально-адміністративної одиниці” у цей час виражалось термінологічним словосполученням **волостной дьякъ**: А запись писалъ **волостной дьякъ** Некраско Степановъ сын(Арх. Стр. I, 205, 1530 р. – Сл РЯ XI-XVII вв., вип. 3, с. 9).

Активно функціонує в східнослов'янській діловій писемності термін **дьяк** і в XVII ст. У цей час існують дяки у царя і великого князя, у помісних приказах; вони у грамотах і записних книгах роблять приписи, кому і що доручено виконати тощо.: Лета 3 Р Л Г г.марта въ К Е де по гсдрве црве и великого кнзя Михайла Федоровича все Русии грамоте за приписю **дияка** Ивана Грязева и по наказу воеводы Обросима Ивановича Лодыженскова сотникъ стрелецаі Кирѣи Свищов... отделил белогородцу Григорю Кондратову сну Лазареву въ ево оклад в двѣсте четвертеі в помѣстя со всѣми угоді (Отказ. Кн. № 1, л. 25, 11-12, 1621 г.); Лѣта 3РН году марта въ Л де по гсдрве црве и великого кнзя Михайла Федоровича всеа Руси грамоте за приписю **дияка** Ивана Пѣреносова...бѣлогородец Роман Муратов...

отдѣлил... вдове Василисе на прожиток (там само, л. 816-81, 1642 г.); ... по гсдрву црву и великого князя Михаила Федоровича всея Руси указу и по грамотѣ из Помеснво приказу за приписю дьяка Ивана Переносова... елчанин Олуфереи Федосѣвъ ѣздил въ Елецкой уездъ (Отказ. кн. № 4, 228, 1643 р.); Лѣта ЗРНД ч году марта АІ день по государеву црву и великог князя Алексеѣя Михайловича всея Русии указу и по грамоте ис помѣснаго приказу за приписю дьяка Ивана Зеновева ... Курченин Никифор Малцовъ ... ѣздилъ да въ томъ Петровомъ помѣстье Зорина переписал усадищи (там само, № 6, л. 713, 1646 р.); Писарь посполитый урядникъ такий который впроважуєт листы, албо писма, албо дьякъ(1627, ЛБ, 53/.

Серед термінологічних словосполучень зі стрижневим **дьякъ** у пам'ятках XVII ст. найчастіше засвідчуються **думный дьякъ** та **земский дьякъ**. Думний дяк – особа, що відповідала в Боярській думі не тільки за діловодство, але й користувалася рівним з іншими членами правом голосу в рішенні справ: *Болныхъ людей осматриваютъ думные и простые дьяки (Котош., 45, 1667); У селах і волостях обов'язки писаря виконував земский дьякъ: А учнетъ земский дьякъ судне и обыскные и всякие дѣла записувати один не при излюбленныхъ головах, или которые для учтетъ земской дьякъ держати у себя ... и дьяку земскому... быти каженнымъ смертною казенью /Арх. Стр. I, 362, 1552 р./ (Сл. РЯХІ-ХVIIвв, 4, с. 398).*

На початку XVIII ст.. термін **дьякъ/дяк** у значенні “урядовець нижчого класу, що займається укладенням, переписуванням і веденням паперів” зустрічається в пам'ятках української та російської мов різних жанрів. Характерною сферою його використання, як і в ранні періоди, була ділова писемність: *Всего дьякамъ и подьячим 19653 рубли 24 алтына д. (ПБП, 3, 1704, с. 188); великий государь царь и великий князь Петръ Алексѣевичъ... пожаловалъ изъ подьячихъ Федора Дмитриева сына Воронова во дьяки (ДППС, 2, кн. 1, 1712, с. 69); пришлите ево вѣдомость к намъ которая обретається у дьяка Федора Захарова издержанным наши потребности с Углицкой правинции (ПМДП, 1722, с. 54); ...а без того согласия отнюдь никакихъ дѣлъ не вершитъ, чтобъ потомъ отъ нихъ челобитчиковъ на Дьяковъ и на подьячихъ подъ какими притворы челобитья впредь не было (ПСЗ, 1719, с. 611); А потимъ зобравши всѣхъ людей..., велѣлъ дьяку імена поподписоват о выдачи дома (ДДГ, 1728, с. 113) А потомъ, увошедши у огородъ, билъ нещадно трикратне ... и дьякамъ приказовалъ еще в колоду до шпеталя взят (ДНРМ, 1728, с. 196).*

З початку століття пам'ятки російської писемності фіксують його семантичний еквівалент – неологізм **секретарь**, який перший час був для читачів незрозумілим, а тому вимагав пояснення, тлумачення семантики. Таким контекстуальним еквівалентом стало слово **дьяк**.

У пам'ятках Петровського часу реєструються приклади, де поряд з традиційним іменником **дьякъ** подається його сучасний на той час відповідник **секретарь**: *послатъ изъ Государственной Посолской*

Канцелярии дьяка или секретаря и Ассесора, со объявлением о томъ начинании войны противъ Короля его (Шафир. Рассужд., с. 201); и чтобы к тем скаскам приложили они руки, а дьяк или секретарь закрепил бы того же часа (Посошков, Кн. о ск., с. 145); Предложенное мнение честь секретарю (или дьяку) ... спрашивает всякого мнѣние (ЗАП, 209, 1714); Секретар, или дьякъ (там само).

1727 року видається указ, у якому пропонується колишніх дяків називати секретарями: *Дьяки. О бытии вмѣсто оныхъ Секретарямъ. Указъ 1727, Февр21 (Сл. Чулк., с. 28).* Отже, з кінця 20-х років XVIII ст. значення “урядовець нижчого класу, який займається укладенням, переписуванням і веденням паперів”, законодавчо закріпилося за терміном *секретарь*. В офіційній діловій писемності стара назва *дьяк* не фіксується. Проте у зафіксованих нами прикладах із сатиричних творів другої половини XVIII ст., де висміюються негативні риси старих діловодів, автори використовують застаріле слово *дьяк*: *Судьи приказныхъ дѣлъ у насъ не помѣчали, дьяки сей даръ писать и взятки брать нашли, Писать и брать они дворянство обучали (Труд.пчела, 1759, с. 370); Зѣло брюшистый дьякъ, осужденной на хлѣбъ да на воду, предлагалъ своему начальнику, что онъ отъ такого искуса по непривычкѣ можетъ захворать (Курганов, Российск. Граммат., 1796, с. 185).* До кінця століття в розмовному мовленні російської мови використовується прислів'я: *Быть такъ, коль пометил дьякъ (там само, с. 124).*

Як і в ранні періоди, слово *дьяк* в російській мові цього часу використовується з семантичною характеристикою “нижчий церковний служитель, дячок”: *дьяк, уставщикъ пѣвческой (САР, ч. II, с. 852).*

Лексема *дяк* в писемних українських джерелах протягом XVIII ст. найчастіше використовувалась на позначення 1) “нижчого сужителя у церкві”; 2) “помічника священика і вчителя грамоти у школі”: *отцъ городничий зобравшийся зъ многими священниками и изъ дяками там же /1723 р., Сміла/ (ДДГ, с. 178); А коли жъ, пане дяче, будемо робити, Якъ станемо що свята до церкви ходити? (Некраш., с. 22); Дяки з попами позбирались, Зовсім служити всі прибрались. (Котл., 104); Осей же я студентъ зе Лвова, Учивъ мене еден дякъ... (Возн., 65); Еней тут зараз взяв догадку, Велів побігти до дяків, Купить піярськую граматку (Котл., с. 154).*

З другим значенням слово *дякъ* фіксується в рукописному словнику староукраїнської мови XVII ст. “Синоніма словенороська”: невідомий автор до цього іменника підбирає церковнослов'янські відповідники “дѣтоучитель, грамотникъ, книжникъ, дида/с/каль” [с. 113]. Сучасне лексикографічне дослідження “Словник української мови XVI – першої половини XVII століття” реєструє таке вживання ще з кінця XVI – поч. XVII ст.: *то пак вы гвалты братству и дяком ихъ школнымъ при церкви починили /Вільна, 1594 ЛСБ 254/ (СУМ XVI – перш. пол. XVII ст. с. 29): дяка месчане... своимъ коштомъ держати мають, жеби дити их учыль /Луцьк, 1642 КМПМ II,*

235/(там само). Цікаві пояснення до зазначеної семантичної характеристики знаходимо в “Енциклопедії Українознавства”: “У XVI-XVII вв. На Україні були широко відомі мандрівні дяки-учителі, які залишали Київську Академію чи ін. колегії та за умовлену нагороду вчили дітей священиків, козацької старшини чи міщан, і їх жартома називали “пиворізами”. Перепис 1782 р. в Росії припинив інституцію “мандрівних дяків” ”[8, т. 2, с. 615]. Саме такий жартівливий синонім **пиворіз** до слова **дяк** нами засвідчено в інтермедії до великодньої драми М. Довгалевського: **Пиворіз. Не бійся, онагрику, кума побідиши, Аще на горілицю шага положиши. Селянин. Ми тобі, пане дяче, і всього потроху Дамо : крупів і соли, пиона і горох** (Возн., ком., с. 199).

На початку XVIIIст. пам'ятками російської мови засвідчені також термінологічні словосполучення, у яких стрижневий компонент іменник **дяк** сполучався з прикметниками, котрі вказували на місце служби дяка: **думный дяк, сенатский дякъ і земский дякъ**. Зазначені складені термінологічні словосполучення були властиві й українській мові : *утвердить и на мѣре поставитъ бояромъ, князю Ивану Борисовичю Троекурову, князю Михайлу Григорьевичю Ромодановскому; околничимъ князю Федору Ивановичю Шеховскому; ...думнымъ дякомъ Гаврилу* (ЗАП,1700, с. 32);.. *то по чолобитной стрелецкой зискивано и мордовано, на Москву привезши, и сродзе трачено, задаваючи муки великіе, такъже и тих многих, що боярами и думними дяками над приказами zostавили на Москве, витрачено за нечинене слушной справедливости /Літопис Самовидця/* (Хр.ДУЛ. с. 353); **Сенатскимъ дякомъ** для лутчего отправления дабы каждой дѣло свое зналъ, росписать и вѣдать по губерніямъ(ДППС, 2, кн. 1, 1712, с. 276); **Земской диакъ и дячекъ, въ волостяхъ называются земские писари или канцеляристы** (Лекс. Татищ., 3, 46).

Назва **дякъ**, що зафіксована академічним російським словником кінця XVIIIст., наводиться з позначкою “стародавне” й пояснюється запозиченим іменником **секретар** (САР, 2, 851). З такою ж позначкою фіксують цей іменник й лексикографічні дослідження російської мови XIX ст. Дослідники словникового складу української мови XIX – поч.XX ст. П. Білецький-Носенко, Ф. Піскунов, О. С. Афанасьєв-Чужбинський та Б. Д. Грінченко лексему **дяк** пояснюють за допомогою однокорінного іменника **дячок** та ілюструють прикладами слововживання зі значенням “помічник священика і вчитель у школі” [3, с. 127; 11, с. 72; 1, ст. 110; 6, т. I, с. 462-463]. Нерозрізнення слів **дяк** і **дячок** з зазначеною семантикою спостерігалось в українській писемності кінця XVIIIст. Так, у вірші І. Некрашевича “Замисел на попа” паралельно вживаються ці іменники для позначення одного й того ж поняття: *Приходятъ всѣ до дяка* (Некраш., с. 21); *Резолюція... дячка, чтобъ таковыхъ прошеній не писалъ, висечено розгами и оправлено в повиновение священнику* (там само, с. 32) Те ж зустрічається в інтермедії до драми Г. Кониського “Воскресеніє мертвих”: *Пяниця, ледащиця, всѣ вѣкна повибивав И дячка молодого шаблею порубав* (Укр. інт., с. 179); *Нехай*

шинкарка скаже, як лях дяка убив (там само, с. 18). Сучасні словники української мови, як і російської, термінологічне значення діловода відносять також до пасивної лексики. Використання його пов'язується з позначенням церковнослужителя.

Префіксально-суфіксальне утворення від слова *дьякъ* іменник *подьячий* використовується в пам'ятках російської мови з кінця XIV ст. зі значенням “помічник дяка, приказний служитель”. У ділових текстах московського походження *подьячей* позначає поняття “писець різних юридичних документів”. У XV-XVI ст. ці писці входять до приказів, де існував поділ піддячих на старших (старих), середніх і молодших. Перші брали участь разом з дяками в оглядах служилих людей, відвозили казну государя та часто виконували обов'язки дяків; із них і призначали останніх. Піддячий, який виконував “дячню”, називався *подьячей с приписью*. Середні і молодші піддячі використовувалися тільки для для письма [2, 47, с. 141].

Автори сучасного академічного видання “Історія української мови. Лексика і фразеологія”, реєструючи з 1672 р. запозичення з російської мови у формі *поддячий*, зазначають, що “у староукраїнських пам'ятках фіксуються нові назви російських урядовців, що діяли у містах, назви нових установ та центральних органів державного управління Росії, влада яких поширювалася на Україну” [9, с. 483].

Активно використовувався термін *подьячей* з термінологічним значенням дрібного діловода в російській та українській мовах XVIII ст. як у діловій писемності, так і в пам'ятках інших літературних жанрів: *можетъ въ лѣтние мѣсяцы брать отъ каждой землемерной партии по одному ученику и по одному же подьячему* (ПСЗ, 1775, с. 320); *Въ здѣшнихъ областяхъ начался скорбь ся Подьячими* (Труд.пчела, 1759, с. 988); *Несколько лѣтъ служивши подьячимъ, попалъ в секретари* (САР, ч. II, с. 852); ... *сей молодик Лукян поддячий спаский, которого я покрепал невинными речами за церковь божественную Святого Спаса, теди он нѣвчом в том недостаает винуватий* (Лист., с. 9); *Если считаеш там, у Кереберд Педка Губенка, скажи ему : просив тебе поддячии покрузский кобеляцький Илко, щоб переславъ ему той гостинчик* (ДНРМ, 1714, с. 67); *Так в кабаці кричить піддячий, Як кажуть, хотъ винось святих* (Котл., с. 229).

На початку XVIII ст. ще існував поділ обов'язків серед трьох категорій (статей) піддячих, котрі позначалися словосполученнями *старший/старый/подьячей, средний/средней статьи/ подьячей, младший /малый, молодой/ подьячей*: *Въ приказахъ же подьячимъ старымъ, среднимъ и молодым первой статьи* (ПБП, 3, 1704, с. 184); *дьяку денег 120 рублей, хлѣба 30 юфтей; подьячимъ средней статьи денегъ 40 рублевъ, хлѣба 10 юфтей, молодому денегъ 15 рублевъ, хлѣба 5 юфтей* (ПСИ, кн. 2, 1720, с. 188); *изъ разныхъ Приказовъ старых, средних и малых подьячих, которые назначены к дедам в Коллегию Юстиции, собратъ их всех в Правительствующий Сенат* (Пам. права, 8, с. 66); *третье дѣло, что всѣмъ*

ты своей братье, **молодымъ и старымъ подьячимъ** миль будеши, всѣ тебя будутъ любить (Посошков, Завещ., с. 209); *А куда судья, или **старый подьячей** пошлетъ тебя, буде и не въ очередь, не отрицайся; но со тщианьемъ поиди* (там само, с. 209-210).

У зв'язку з реорганізацією російських адміністративних органів з 20-х років XVIII ст. відходять у минуле зазначені вище урядові посади піддячих. Складене найменування *с приписью подьячей*, що позначало урядовця у суді, який виконував обов'язки замість дяка або секретаря, засвідчується у російській писемності до кінця XVIII ст.: *А въ губернияхъ вѣдать тѣ опекунска дѣла однимъ губернаторамъ, а въ провинциальныхъ и воеводскихъ канцелярияхъ воеводамъ, а при нихъ быть въ губернияхъ и провинцияхъ секретарю, а въ воеводскихъ канцелярияхъ - съ приписью подьячему и особливымъ повытямъ* (ПНУ, 3, с. 75).

У писемних російських джерелах Петровського часу нами зафіксовані й такі складені найменування, де прикметник указує на місце служби піддячого: *таможенный подьячий* “діловод митниці”, *ратушный подьячий* “діловод ратуші”: *таможенный подьячий Петръ Игнатъевъ* (ДППС, 2, кн. 1, 1712, с. 309); *по извѣту приѣхал ратушный подьячий Федоръ Обуховъ* (там само, с. 67).

Іменник *подьячий* в академічному російському словнику кінця XVIII ст. представлено без позначки з семантичною характеристикою “приказной служитель въ какомъ-нибудь судебномъ мѣстѣ къ письменнымъ дѣламъ определенный, и ниже секретаря счисляющийся” (САР, ч. 2, с. 852). Але вже в

XIX ст. українські та російські лексикографічні джерела фіксують цю лексему із значенням діловода як застарілу [4, 2, с. 538; 3, с. 279]. У сучасних літературних мовах *піддячий /подьячий* належать до пасивного словника. [14, 3 с. 6, 720; 16, т. 6, с. 425].

Дьячокъ/дячок. Як і слово *дьякъ*, від якого воно було утворено за допомогою суфікса “-ьк-”, назва *дьячокъ* уживалася в пам'ятках ділової мови і також була полісемічною. Ця лексема позначала в російській писемності XVI-XVIIст. служителя православної церкви, який допомагав священику під час богослужіння; псаломщика: *Живеть въ Ряскомъ у церкви, стоитъ дьячкомъ на крылосѣ* /Ряж. дес., 420, 1597 р./ (Сл. РЯ, XI-XVII вв., 4, с. 400). Це ж поняття позначалося й складеною назвою *церковный дьячокъ*: *В 4 дв.: попь, церковной дьячок, проскурня, пономарь* /Кн. П. Моск. 502, 1578 р./ (там само).

Другим значенням цього слова було “писець, писар”: *Въ Курску въ съѣзжей избѣ сидятъ у государева дѣла дьячки* / АМГ, 265, 1629/ (Сл.РЯ XI-XVII вв., 4, с. 400); *Велѣ но в Дѣдилово на кружечком дворѣ для писма дьячкомъ быть из дедиловскихъ жителѣв* / А. Дедил. воев, избы, № 609 (там само). Значення “земський або волосний писар” у російських писемних ділових пам'ятках, починаючи з XVI ст., передавалося термінологічним словосполученням *земской дьячек* : *отданую писал лудцкой земской дьячек*

Микулка Тихонов сын Попов лета 7089-го марта в 29 день (АСР, № 757, 1581 г., с. 157).

В українській писемності слово **дячокъ** засвідчується з кінця XVI ст. з подібною семантичною характеристикою: 1) “нижчий служитель у церкві, помічник священика” – *Та/к/же и Кирило, коли попо/м/ простым был, то/л/ко дя/ч/ка за собою волочи/л /1598 Виш. Кн. 275 –/(Сл. УМ XVI - перш. пол. XVII ст., с. 2); 2) “писар, дячок” – А писалъ дьячо/к/ нестерѣ/ц/ а ковалевъ ... сы/н/, лукьянъ /Київ, 1554, ПИ№ 1 –/(там само). З XVII ст. це слово використовується як власна назва, прізвище: *першого Грицька Дячъка, боярина, по которого одештю взялъ волоку и придатокъ поля /Луцьк, 1633, Арх ЮЗР 6І, 493/(там само).**

У пам'ятках російської мови XVIII ст. нами зафіксовані поодинокі приклади вживання слова **дьячекъ** в термінологічному значенні дрібного діловода, писаря : *Подьячий и дьячек быть должен грамотѣй. Судья без грамоты суди и не потѣй /Сум. Сат. 368 – (СлРЯ XVIIIст., с. 55). Засвідчене це слово й у складі термінологічного словосполучення **земский дьячек** зі значенням “земський або волосний писар”: *Синдик земский дьячек. /УВМ Толк. разн. реч. / (Сл РЯ XVIIIст., с. 55); Земской дьякъ и дьячекъ, въ волостях называются земские писари или канцеляристы (Лекс. Татищ., 3, 4).**

У полкових та сотенних канцеляріях Гетьманщини дячків як людей освічених використовували для підписування документів замість неграмотних свідків: *Вмѣсто Василя Вѣсича и Йосифа Макаренка , по их прошенію, дячок церкви Успенской Старосанжаровской подписался /1730 р., Старосанжарівська сотенна канцелярія/(ДНРМ, с. 227); К сему допросу вомѣсто Лукяна Кнуренка, неграмотного, по его прошенію, Стефан Савичъ, дячокъ села Рудовки, подписался/1740 р., Канцелярія прилуцької полкової сотні Прилуцького полку/(ДНРМ, с. 285); А воместо ихъ, неграмотнихъ, по ихъ прошенію, того ж села дячокъ Иосифъ Сподарець руку приложилъ /1758 р., Канцелярія 2-ї Гадяцької полкової сотні Гадяцького полку/(ДНРМ, с. 34).*

Уже з кінця XVIII ст. лексикографічні дослідження російської мови лексему **дьячок** засвідчують тільки із значенням церковного служителя. Назва дрібного діловода **дьячекъ** у кінці XVIII ст. асоціювалася із старою, приказною, адміністративною системою Росії. Тепер на позначення дрібних діловодів використовуються нові запозичення **секретарь, канцелярист, копиист** та ін.

З утратою термінологічного значення дрібного діловода в українській мові XIXст. слова **дячокъ** і **дякъ** сприймаються як синоніми у значенні “церковний служитель і вчитель грамоти у школі” [1, ст. 110; 6, т. 4, с. 462]. Сучасне вживання зазначених назв у розмовному мовленні пов'язується із значенням служителя православної церкви, помічника священика.

Поняття “діловод канцелярій і контор” у XVIII ст. передавалося однослівною назвою **секретарь**. Дослідник російської дипломатичної

лексики XI-XVII вв. проф. Ф. П. Сергєєв уперше зафіксував цю лексему в документі біля 1502 року [13]. Автор першого історичного словника української мови Є. Тимченко засвідчив це найменування в писемній пам'ятці 1565 року у формі *секлитарь* [18, с. 317], що виникла внаслідок міжскладової фонетичної дисиміляції.

До лексичної системи цих східнослов'янських мов слово *секретар/секретар* увійшло з німецької мови [7, т. 5, с. 206]. У свою чергу німецьке *Secretär* (раніше *Sekretar* “діловод”) походить від сер.-лат. *sēkreatārius* “учасник таємних нарад”, утвореного від латинського *secretum* “секрет” за допомогою суфікса дійової особи *-arius* [20, с. 416].

Як зазначає Ф. П. Сергєєв, назва секретарь спочатку використовувалась на позначення посадової особи іншої держави [13, с. 11]. У “Листах і паперах імп. Петра Великого” кінця XVII – поч. XVIII ст. нами зафіксовані приклади, у яких досліджувана лексема у варіантах *секретарь, секретариусь, секретарий* також позначає урядовця закордонної європейської держави: *та ведомость вашему курфистрскому пресвѣтлейшеству знатно учинилась отъ некоторыхъ недоброхотныхъ намъ людей ис Полии, какъ о томъ секретарь вашъ Яганъ Чапличь объявил* (ПБП, 1696, с. 87); *Господь правителствующихъ, а паче господь бурмистровъ Витцена да Гидде и секретариуса Девилда прошу приятно отъ насъ поздравить* (там само, 1703, с. 174); *Получили мы, великий государь, наше царское величество... любительную грамоту чрезъ вице-регента канцелярий княжества литовского и секретария вашего королевского величества господина Водевича* (там само, 3, 1704, с. 51). Зазначені морфологічні варіанти є свідченням вхождення слова *секретарь* з різних мов.

У перші роки XVIII ст. в Російській державі Петром I запроваджується посада таємного секретаря, яку виконував П. П. Шафіров. Термінологічне словосполучення *тайный секретарь*, зафіксоване в діловій писемності початку цього століття, відбиває процес семантичного засвоєння запозиченого слова російською мовою: *Тайной секретарь Петръ Павловичъ Шафировъ съ товарищи слушав сей выписки, приказали, послать его великого государя грамоту в Нѣжинъ къ воеводѣ* (АЮБ, 3, 1707, с. 70); *послана к царю отписка, которую велено подать в Государственном Посольском приказе тайному секретарю Петру Павловичу Шафирову с товарищи* (ПБП, 7, 1708, с. 740).

У писемності початку XVIII століття іменник *секретарь* позначає особу, яка займається діловодством, функції якої збігаються з обов'язками дяка. У зв'язку з цим спостерігається використання в одному контексті слів *секретарь* і *дяк*, що мало на меті розтлумачити широкому колу читачів значення нового слова *секретарь*: *Предложенное дѣло честь секретарю /или дяку/...спрашивает всякого мнѣние* (ЗАП, 1714, с. 209); *Секретар, или дякъ* (там само, с. 118).

Починаючи з другого десятиліт XVIII століття, у російській діловій офіційній писемності при виборі назви головного діловода канцелярій і контор усе частіше віддають перевагу іншомовному слову **секретарь**: *а съ секретарей Посольской Канцелярии таких поборовъ ...никогда не берется* (ДППС, 3, кн. 1, 1713, с. 306); *Цыфири какъ на российском языке, такъ и на другихъ держать секретарям за своєю печатью* (ЗАП, 1750, с. 527); *В секретари не из шляхетства не определяют, дабы потомъ могли в ассесоры, совѣтники и выше происходитъ* (ЗАП, 1724, с. 265).

Відношення між застарілим запозиченням **дьяк** і новим **секретарь** у XVIII ст. були близькі до синонімічних, проте поняття сучасної синонімії до них виявляється важко застосовним. Звідси і розмаїтість її термінологічної назви в лінгвістичній літературі: “летюча синонімія”, “короткочасна синонімія” [19], “дублети”, “тотожні слова” [17] та ін. Оскільки в мові існує дві недиференційовані назви, то одна з них з часом неминуче зникає, виходить з ужитку. Стало зайвим і припинило функціонувати в російській діловій писемності з кінця 20-х років XVIII ст. слово **дьяк**, яке було зв’язане з адміністрацією періоду формування і розвитку східнослов’янських народностей. Воно не змогло витримати конкуренції зі словом-інтернаціоналізмом **секретарь**.

Запозичена назва **секретарь** у російській термінологічній системі з семантикою “урядовець нижчого класу, який займається укладенням, переписуванням і веденням паперів”, зустрічається в російській мові протягом усього XVIII ст. як в офіційній, так і приватній діловій писемності. Вона простежується також у художніх творах, газетних статтях: *когда изъ Сената, изъ Синода, также и изъ Коллегий Члены приходитъ будутъ съ доношениями, тогда быть при нихъ Секретаремъ* (ПСЗ, 1727, с. 832); *Что же слѣдуетъ до числа Секретарей, сие предоставляемъ, но надобностяхъ вашему усмотрению, доколѣ не воспослѣдуетъ отъ Насъ дальнейшихъ по сему обстоятельству предписаний* (СДАУ, 1794, с. 28); *для всякой отъ него корреспонденции оставленъ здѣсь отъ Экспедиции Секретарь Ермолай Тишинъ* (СПб. вед., 1736, с. 120); *Глупее устрицы была такая тварь. Попался секретарь* (Труд. пчела, 1759, с. 361); *Секретарь, пиши представление* (Радиш., Путеш., с. 243). Діловода при приватних особах також називали **секретарями**: *Имѣть своихъ domestиковъ: одного секретаря, канцеляриста* (АК, 3, 1722, с. 82).

Адміністративний термін **секретар** пам’ятками української мови фіксується в основному наприкінці XVIII ст.: *Памяти Господи душы рабовъ своихъ усопшихъ братій, zde въписанныхъ... Антонія Дешу его корол. милости секретара и почтмагистра Лвовскаго, 1789...* (АЮЗР, ч. 1, т. XII, с. 486); *Се все десяцькі та соцькіі, Начальники, п’явки людськіі, І всі прокляті писарі Исправники все ваканцьові, судді і стряпчі безтолкові, Повірені, секретарі* (Котл., с. 108); *Фіндюрки щоки підправляли, В суди пішли секретарі* (Котл., с. 201). Поодинокі приклади використання даного

запозичення в перші десятиліття XVIIIст. знаходимо в літопису С. Величка (1718 р.) “Сказаніє о воинѣ козацкой з поляками...” [12, с. 124] та діаріюші 1728 р. “Краткій журналъ о поездѣ в Москву Ясновельможного Его милости пана Даниїла Апостола” [5, с. 103].

Унаслідок метонімічного перенесення з другої половини XVIIIст. слово **секретарь** використовувалось як назва перекладних письмовників, які були своєрідним керівництвом під час укладання державних і приватних листів, документів: *Кабинетский и купеческий секретарь или собрание наилучших и употребительнейших писем* (Назва, 1788); *Всеобщий секретарь, или новый и полный письмовник* (Назва, 1793).

До числа складних утворень від мотивуючого **секретарь** в аналізованих мовах XVIII століття відносимо композити з початковими іншомовними компонентами **ланд** - /нім. *Land* -, шв. *Land* /nt/ -“земський”/, **гоф** - /нім. *Hoff*-, шв. *hov* - “придворний”/, **кабинет**- /фр. *cabinet* – “кабінет”, “кабінет двора”, **обер** - /нім. *ober* -, гол. *opper*-, *over*-, -, шв. *Över* – “старший” /: **ланд-секретарь**, **гоф-секретарь**, **кабинет-секретарь**, **обер-секретарь**: **Ландь-Секретарь**, *Земский Дьякъ* (ПСЗ, 5, 324); **Гоф-секретарь** - *придворный делопроизводитель* (Пам. права, 8, 200); *по письму тогдешняго кабинетъ-секретаря господина Макарова сие дѣло начато* (Матер., 8, 1746, 87); *объяснились съ оберъ-секретаремъ* (ПМДП, 1786, 71); *Извѣстно, что въ древняя времена оберъ-секретарей еще не было, а вмѣсто ихъ были Думныя Дьяки* (Труд. пчела, 1759, с. 692).

Складені терміни із стрижневим словом **секретарь/секретар** у російській та українській мовах досліджуваного періоду представляли назви чину державних службовців згідно з “Табелем про ранги” 1722 року: **Земскому секретарю в провинциях при губернаторах быть в такой же силѣ, что и в Швеции на них положено** (ЗАП, 1718, с. 61); *0 должности секретаря сенатского или инова чину, у кого дѣла тѣ в руках* (ЗАП, 1718, с. 64); *Король французский принялъ намѣренье трудиться самъ въ департаментъ иностранныхъ дѣлъ вмѣстѣ съ Аббатомъ деда Вилемъ, перьвымъ приказнымъ въ семъ департаментѣ, въ присутствии статського секретаря* (СПб., вед., 1774, № 8); **Секретарь почтамтский...предлагаетъ пересылку книгъ** (Болотов, Зап., с. 9); **Распря при выборѣ...дворянскаго секретаря** (там само, с. 3); *съ Провинциальнымъ Секретаремъ Петромъ Судаковымъ...сочинень экстрактъ* (М.вед., 1763, № 86); *денегъ ... по переводу от рядчика коллежского ассесора Ивана Борковского коллежскому секретарю Михайлѣ Михну за поставку имъ подъ проездъ турецкого посольства троихъ лошадей* (ДДГ, Чернігів, 1793, с. 191).

Протягом століття словники запозичених слів російської мови назву **секретарь** відмічають в основному з характерною для мови-джерела семантикою – “тайных дел писарь” /“Лексикон вокабулам новым”/. У журналі “И то и сию” **секретарь** – “таинственник”, тобто писар таємних справ. Відомий граматист другої половини XVIII ст., автор “Російської

граматики” 1769 р. М. Курганов, пояснюючи це слово в семантичному аспекті, вказує не тільки на вихідне його значення “тайник”, але наводить і традиційне для російської мови значення “дяк”. У праці М. Яновського “Новый словотолкователь” 1803-1806 рр. подається розгорнуте визначення лексеми *секретарь*, яке виникло на ґрунті російської мови: “чиновник, которому поручается производство дел”. “Словник церковнослов’янської та російської мови” 1847 р. слово *секретар* пояснює “виконавець справ”.

У сучасних літературних мовах слово *секретар/секретарь* полісемічне. Воно характеризується значеннями 1) “працівник, який завідує діловодством закладу, підприємства, а також той, хто веде ділове листування окремої особи”; 2) “особа, що веде протокол зборів, засідань”; 3) “виборний керівник якої-небудь організації, якогось органу” [11, 11, с. 584-585; 16, 9, с. 112-113].

Вийшли з ужитку сучасної російської та української мов засвідчені в писемних пам’ятках XVIII ст. композити та термінологічні словосполучення зі словом *секретар*. Зафіксовані в сучасному літературному мовленні східнослов’янських мов складені назви зі стрижневим *секретарь/секретар* (*генеральный секретарь/генеральный секретар, государственный секретарь/державний секретар, ученый секретарь/учений секретар*) відбивають реалії сучасного життя.

У результаті аналізу найменувань із значенням дрібного діловода з’ясовано, що слова *дяк/дякъ, подьячий/піддячий, дячок/дячокъ секретарь/секретар* були властиві лексичному складу двох східнослов’янських мов початкового періоду формування національних літературних мов у більшій чи меншій мірі. Поняття діловода в цей час виражалося не тільки однослівними термінами, а й термінологічними словосполученнями *земский дяк, коллежский секретар, таможенный подьячий, земский дячек*.

Проаналізоване слово *дяк/дяк* та його морфологічні похідні утворення *дячек /дячок, подьячей/піддячий* із значенням дрібного діловода переважно з другої половини XVIII ст. виходять з активного вжитку, оскільки їх використання пов’язується зі старою, приказною, адміністративною системою.

Засвідчені синонімічні відношення між аналізованими словами *дяк* і *секретарь* існували короткий час, у період вхождення запозиченого іменника в лексичну систему російської мови. Широта функціонування, активна сполучуваність та інтернаціональний характер визначили долю неологізму *секретарь*, котрий з другого десятиліття XVIII століття витісняє застаріле найменування *дяк* і активно використовується для позначення діловода в пам’ятках української та російської мов цього періоду, особливо у складі композит та термінологічних словосполучень

У сучасних літературних мовах тематичну групу зі значенням діловода представляють субстантиви *секретар/секретарь*.

Л і т е р а т у р а :

1. *Афанасьев-Чужбинский А.* Словарь малорусского наречия. – СПб., 1855.
2. *Брокгауз Ф. А., Эфрон И. А.* Энциклопедический словарь : в 82 т. – СПб., 1890-1907.
3. *Білецький-Носенко П.* Словник української мови. Підготував до видання В. В. Німчук. – К., 1966.
4. *Востоков А. Х.* Словарь церковнославянского языка // Материалы для сравнительного и объяснительного словаря и грамматики русского языка и других славянских наречий. – СПб., 1858. – Т. 4.
5. *Горобець В. Й.* Лексика історично-мемуарної прози перш. половини XVIII ст. – К. : Наукова думка, 1979.
6. *Грінченко Б. Д.* Словарь української мови : у 4-х томах. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 1996.
7. Етимологічний словник української мови. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 2.
8. Енциклопедія українознавства. – Перевидання в Україні. – Т. 2. – Львів, 1993.
9. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983.
10. Лексикон словенороський Памви Беринди. Надруковано з видання 1627 р. фотомеханічним способом. Підготовка тексту і вступна стаття В. В. Німчука. – К., 1961.
11. *Пискуновъ Ф.* Словарь живаго народнаго, письменнаго и актовaго языка русских южан Россійской и Австро-Венгерской имперіи. – Київъ, 1882.
12. *Русанівський В. М.* Історія української літературної мови : підручник. – К. : АртЕк, 2001.
13. *Сергеев Ф. П.* Формирование русской дипломатической терминологии / По данным памятников письменности XI-XVII вв. : автореф. дис. ... докт. филолог. наук / МОПИ им. Н. К. Крупской. – М., 1973. – 56 с.
14. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М. : Изд-во АН СССР, 1950-1965.
15. Словарь церковнославянского и русского языка, составленный Вторым отделением имперской Академии Наук. – СПб., 1847. – Т. 1-4.
16. Словник української мови : в 11 томах. – К., 1970-1980.
17. *Сорокин Ю. С.* О задачах изучения лексики русского языка XVIII в. // Процессы формирования лексики русского литературного языка / От Кантемира до Карамзина. – М. : Л. : Наука, 1966. – С. 7-34.
18. *Тимченко Є.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – Кн. I. – К., 2003.
19. *Хаустова И. С.* О лексической синонимии в литературном языке Петровской эпохи / по материалам “Ведомостей” 1702-1703 годов / Начальный этап формирования русского национального языка. – Изд-во Ленингр. ун-та, 1961. – С. 169-178.
20. *Цыганенко Г. П.* Этимологический словарь русского языка. – Киев : Радянська школа, 1970.
21. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : в 4 т. – М. : Прогресс, 1964-1973.
22. *Berneker E.* Slavisches etymologisches Wörterbuch. – A-L, Heideiberg, 1924.

Джерела :

1. АК – Архив кн. Ф. А. Куракина. Изд. под. ред. М. И. Семева. – СПб., 1841-1842. – Т. 1-5.
2. АСР – Акты социально-экономической истории Севера России конца XV-XVI в.: Акты Соловецкого монастыря 1572-1584 гг. / составитель И. З. Либерзон. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1990.
3. АЮЗР – Архив Юго-Западной России, издаваемый комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском Генерал-Губернаторе, часть первая, Т. XII. – Киев, 1904.
4. Болотов, Зап. – Болотов Т. А. Памятник претекших времен или краткая исторические записки о бывших происшествиях и носившихся в народе слухах / изд. П. С. Киселева. – М., 1875.
5. Гіст. слоў. – Гістарычны слоўнік беларускай мовы. – Выпуск 8. – Мінск : Навука і техника, 1987.
6. ДНРМ – Ділова і народно-розмовна мова XVIII ст. Підготував до видання А. Передрієнко. – К., 1976.
7. ДППС – Доклады и приговоры, состоявшиеся в правительствующем сенате в царствование Петра Великого. Изд. Императорскою академиею наук под. ред. Н. В. Калачова. – СПб., 1882-1883. – Т. 2. /1712, -Кн. 1-2/.
8. ЗАП – Воскресенский Н.А. Законодательные акты Петра I. – М., Л., 1945 г. – Т. 1 Акты о высших государственных установлениях /1697 – 1724/.
9. Зін. – Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті посполиті. Передмова й упорядкування І. П. Чепіги. – К., 1971.
10. Котл. – Котляревський І. П. Енеїда. – К., 1968.
11. Котош. – Котошихин Г. К. О России в царствование царя Алексея Михайловича. Изд. 4. – СПб., 1910.
12. Курганов, российск. грамMAT. – Российская универсальная грамматика, или Всеобщее писмословие. – СПб., 1769.
13. ЛБ – Беринда П. Лексикон словеноросский. – К., 1627 / підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961.
14. Лекс. Татищев – Лексикон Российской исторической, географической и гражданской / соч. ... В. Н. Татищевым. – СПб, 1793. – Ч. 1-3.
15. Лист. – Старинный малорусский письменникъ: “Книга глаголемая листовня” / Съ предисловіемъ Б. Д. Гринченко. – Черниговъ, типографія Губернскаго Земства, 1901.
16. М.вед. – Московские ведомости, 1756 – 1800.
17. Некр. – Костяківська Н. Сатиричне та побутове письменство XVIII ст. – Вип. 1. Твори Івана Некрашевича / Розвідка та тексти. – К., 1929.
18. Отказ. кн. – Памятники южновеликорусского наречия: Отказные книги / издание подгот. С. И. Котков, Н. С. Коткова. – М. : Наука, 1977.
19. Пам. права, 8 – Памятники русского права / под ред. проф. К. А. Софроненко / Законодательные акты Петра 1. – М. : Госуд. Изд-во юридич. лит-ры, 1964. – Вып. 8.
20. ПБП – Письма и бумаги имп. Петра Великого /1688-1712/. – СПб., М., Л., 1887-1964.
21. ПЛ – Приватні листи XVIII ст. / підготував до видання В. А. Передрієнко. – К., 1987.

22. ПМДП – Памятники московской деловой письменности XVIII в. / изд. подгот. А. И. Сумкина под ред. С. И. Коткова. – М., 1981.
23. ПНУ – Проект нового уложения, составленный законодательной комиссией 1754 – 1766 гг. Часть 3. О состоянии подданных вообще / под ред. В. Н. Латкина. – СПб., 1893.
24. Посошков, Кн. о ск. – Посошков И. Т. Книга о скудости и богатстве /1724/. – М., 1937.
25. ПСЗ – Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1830. – Т. 1-26.
26. ПСИ – Памятники сибирской истории XVIII века. – СПб., 1882. – Кн. 2.
27. САР – Словарь Академии Российской. – СПб., 1789-1794. – Ч. 1-6.
28. СДАУ – Сборник документов, касающихся административного устройства северо-западного края при императрице Екатерине II /1792 – 1796/. Изд. Виленской Комиссии для разбора древних актов. – Вильна, 1903.
29. Син. – Синоніма славеноросская. – У кн. Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская. Підготовка текстів пам'яток і вступні статті В. В. Німчука. – К., 1964.
30. Сл. РЯ XI-XVII вв. – Словарь русского языка XI-XVII вв. – Вып. 4. – М. : Наука, 1977.
31. Сл. РЯ XVIII в. – Словарь русского языка XVIII в. – Л. : Наука, Ленингр. отделение, 1984. – 1988. – Вып. 1-4.
32. Сл. XI-XVI вв. – Словарь древнерусского языка / гл. ред. чл.-кор. АН СССР Р. И. Аванесов. – Т. 2. – М. : Русский язык, 1989.
33. СПб. вед. – Санкт-Петербургские ведомости, 1746-1800.
34. Радищ. Путешествие – А. Н. Радищев. Полное собрание починений. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1938. – Т. I. “Путешествие из Петербурга в Москву” /1790/.
35. ССУМ – Словник староукраїнської мови XIV – XV ст.; В 2-х т. Т. 1-2. – К., 1977-1978.
36. Сл. УМ XVI – перш. пол. XVII Словник української мови XVI – перш. пол. XVII ст. у 28-ми вип. / НАН України Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича : відпов ред. Д. Гринчишин. – Вип. 9-3. – Львів, 2003.
37. СУМ – Словник української мови; В 11 томах. – К., 1970-1980. Сл. Чулк. – Словарь юридический или свод юридических указаний, временных учреждений, суда и расправы. Собранный Михаилом Чулковым. – М., 1792. – Ч. 1. Л.; Наука, 1966. – С. 7-34.
38. Соч. и пер. – Сочинения и переводы, к пользе и увеселению служащие. – СПб., 1758-1762.
39. Труд. пчела – Трудолюбивая пчела. – СПб., 1759.
40. Укр. інт. – Українські інтермедії XVII-XVIII ст.: Пам'ятки давньої української літератури. – К. : Видавництво АН УРСР. 1960.
41. Хр.ДУЛ – Хрестоматія давньої української літератури (до кінця XVIII ст.) / упорядник акад. О. І. Білецький. – 3-тє вид. – К. : Рад. Школа, 1967.
42. Шафир. Рассужд. – П. П. Шафиров. Рассуждение, какие законные причины е.ц. в.
43. Петр Первый... к начатию войны против Короля Кароля 12, Шведского 1700 году имел. – СПб., 1717.

Аннотация

В терминологическом составе украинского и русского языков начального периода формирования этих наций отображаются общественные, исторические изменения жизни народа, и терминология для обозначения мелких делопроизводителей отражает характер этих изменений. Таким образом, связь имманентных языковых процессов и экстралингвистических факторов взаимообусловлена.

Ключевые слова: *термин, значение, происхождение.*

Annotation

Terms in the Ukrainian and Russian languages at the initial period of the development of both nations reflect the social and historic changes in the life of both peoples; and the terminology to denote petty clerks reveals the character of the changes. Thus, the immanent processes in a language and extralingual factors influencing it are interconnected

Keywords: *the term, meaning, an origin.*

Гончаров В. И.
Национальный педагогический университет
им. М. П. Драгоманова

**НИКОЛАЙ ГАВРИЛОВИЧ КУРГАНОВ (1725 /1726 – 1796 ГГ.) –
СОЗДАТЕЛЬ ЗНАМЕНИТОГО “ПИСЬМОВНИКА”**

В статье содержится описание жизненного и творческого пути выдающегося русского ученого, просветителя и педагога XVIII ст., дается краткий обзор основных трудов Н. Г. Курганова.

Ключевые слова: *русский учёный, педагог, жизненный и творческий путь, русский язык, “Письмовник”, Н. Г. Курганов.*

Николай Гаврилович Курганов – выдающийся русский учёный, просветитель и педагог XVIII века – родился в 1725 (?) / 1726 году в Москве в семье унтер-офицера Семёновского полка.

7 января 1738 года поступил в Навигацкую школу, по окончании которой в мае 1741 года был направлен в Петербург для продолжения образования в Морской академии (с 1752 года – Морской кадетский корпус). В 1743 году, будучи ещё слушателем, Николай Гаврилович был привлечён к преподаванию астрономии. В 1746 году Курганов окончил академию и был оставлен при ней “подмастерьем” (младшим преподавателем). В Морском кадетском корпусе Н. Г. Курганов прослужил всю свою жизнь; он преподавал “морские и навигацкие науки”, а с 1790 года – ещё и экспериментальную физику.

Продвижение Николая Гавриловича по служебной лестнице было крайне медленным и трудным. Как выходец не из дворянской семьи, он был выпущен из академии без офицерского звания и только в 1756 году произведён в чин подпоручика. В 1764 он стал “учителем с чином